

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

ГАЛЬЧЕНКО МАКСИМ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 37.01:1:316(043.3)

ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У ВИКЛИКАХ
ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ
(соціально-філософський аналіз)

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Одеса – 2020

Кваліфікаційною роботою є рукопис.

Робота виконана в відділі філософсько-методологічних проблем інноваційного розвитку людини Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: **Гльїн Володимир Васильович**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: **Попков Василь Васильович**, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, академік Академії наук вищої школи України;

Бойко Анжела Іванівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських та політичних наук Черкаського державного технологічного університету, академік Академії наук вищої школи України;

Скринник Зоя Едуардівна, доктор філософських наук, професор кафедри менеджменту та соціальних наук Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи».

Захист відбудеться «10» квітня 2020 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 74.

З кваліфікаційною роботою можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «___» березня 2020 року.

Автореферат розміщено на сайті <http://www.pdpu.edu.ua>.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Динаміка і непередбачуваність розвитку подій сучасної епохи актуалізує необхідність пошуку конструктивного вирішення проблем цивілізаційного поступу. Соціальний, політичний, культурний досвід людства засвідчує, що засобом виходу із складних і суперечливих ситуацій завжди виступало творче мислення. Вміння мислити сприяло реалізації грандіозних планів, проєктів, ідей. З огляду на це, постає завдання дослідити діяльність мислення в генезі суспільства як методу та інструменту управління речами, явищами і процесами, його вплив на всі сфери соціального життя.

Складність процесу генези мислення показує його іманентний взаємозв'язок з інтелектом і творчою діяльністю людини. Мислення як енергія соціокультурного розвитку постає в ролі креативного феномену, аналіз якого в процесі пізнання сутності епохи розкриває її смисли, ідеали та цілі. Але яким чином ці духовно-культурні, вивірені соціальним пізнанням форми надають процесам життя впорядкованості, зрозумілості, організованості для здійснення продуктивної діяльності?

Кожна мисленнева дія передбачає на кожному етапі становлення індивіда та його особистої відповідальності. Але в чому полягає вплив мислення на цей процес? Адже мислення не існує як окремий акт, воно зумовлене певними соціальними, економічними, культурними, психологічними процесами, а його продуктивність визначається можливостями рефлексивного пізнання. Чи насправді найбільш повна реалізація мислення здійснюється у філософії, інтелектуальні досягнення якої наповнюють життя та пізнавальну діяльність людини смислом?

У цьому контексті набуває актуальності соціально-філософський аналіз взаємозв'язку мислення з психологією, історією, наукою, когнітивною діяльністю, технологіями. Особливої ваги проблема мислення набуває в освіті: чи можна навчитися мислити у школі або закладі вищої освіти, і які для цього потрібні способи, методи, яка педагогічна система? У чому полягає роль науки в освіті та наскільки можлива наукова освіта? Які перспективи мислячої людини в епоху комп'ютерної мережі, цифрових технологій, штучного інтелекту – чи зможе вона бути їх конкурентом?

У цих умовах важливо зрозуміти, як змінюється мислення й система цінностей людини, її поведінка та орієнтири, чи не призведуть такі трансформації до саморуйнування людської свідомості? Очевидно, що соціально-філософське дослідження наукової проблеми потенціалу творчого мислення в процесах інтелектуальної, пізнавальної, креативної діяльності постає важливим завданням для виявлення подальших перспектив розвитку людини, з урахуванням трансформації та кардинальних структурних змін всіх інститутів соціального життя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у межах виконання наукової теми в Інституті обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України «Критичне

мислення як чинник розвитку обдарованості людини в сучасних трансформаціях соціокультурних цінностей» (номер державної реєстрації 0115U002352). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України (протокол № 10 від 28 жовтня 2015 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в соціально-філософському аналізі та виявленні сутності, функціональної ролі, особливостей прояву творчого потенціалу мислення в інтелектуально-культурній, науково-пізнавальній діяльності і перспектив формування наукової освіти. Постановка мети зумовлює необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

– на основі методологічних принципів соціально-філософського аналізу з'ясувати сутнісні риси мислення як когнітивного процесу;

– визначити основні стратегії трансформації мислення в генезі філософського знання і соціокультурних практик;

– дослідити взаємозв'язок свідомості, мислення та інтелекту в парадигмі основних векторів наукового, філософського та соціального пізнання;

– виявити рольові функції мислення у визначенні сенсу соціокультурної життєдіяльності індивіда в контексті зміни ціннісних парадигм;

– визначити основні параметри мислення у співвідношенні дискурсів філософії, освіти та науки в їх еволюції;

– з'ясувати сутність та смислове наповнення ідеї автономності мислення та знання в контексті проблеми соціального конструктивізму;

– дослідити змістовні виміри мислення і його вплив на процеси когнітивної діяльності і творення соціальної, культурної та інтелектуально-духовної реальності;

– визначити креативний статус і зміст критичного мислення у парадигмі соціально-філософського аналізу раціонального пізнання і практичної діяльності;

– дослідити співвідношення «розумного», «рефлексивного», «продуктивного», «креативного» мислення в освітньо-навчальних, наукових, соціальних процесах;

– з'ясувати інноваційний потенціал постмодерністського мислення в параметрах: антифундаменталізму, суб'єктивізму, ситуаційності, деконструктивізму;

– проаналізувати креативний зміст синергетичного мислення в контексті «відкритості», «нелінійності» і «флуктуаційної» невизначеності в науковому пізнанні та соціально-культурній діяльності;

– дослідити рефлексивну природу мислення в інтелектуально-когнітивних практиках розвитку науки та навчально-освітньої діяльності;

– визначити взаємозв'язок науки, освіти та мислення в процесі становлення «корисного» знання та його співвідношення з істиною;

– проаналізувати основні модифікації наукового мислення в контексті досягнень техногенної цивілізації;

– з'ясувати сутність, смислове навантаження і напрями розвитку наукової освіти у вимірах творчих можливостей мислення.

Об'єктом дослідження є творчий потенціал мислення.

Предмет дослідження – креатив мислення в теорії соціокультурного пізнання і практиках формування наукової освіти.

Методи дослідження обумовлені колом поставлених завдань та означеними об'єктом і предметом дисертаційної роботи, метою розкрити перспективи розвитку творчого мислення і його діяльності в умовах сучасного глобального світу. Системно-функціональний підхід сприяв розгляду смислових вимірів мислення в соціокультурних пріоритетах техногенної цивілізації. Принцип об'єктивності дав змогу проаналізувати наукові розробки дослідників проблеми мислення та методологічних рефлексій пізнавальної діяльності, сприяв використанню теоретико-наукових дискурсів та аргументів в їх історичній, текстуальній і логічній послідовності. Поєднання методів філософії науки, феноменології, філософської антропології, філософії освіти, синергетики дозволило розкрити специфіку розвитку мислення в генезі філософського знання і когнітивної практики. Використання соціально-філософського підходу показало важливість культури мислення для виявлення його смислів у контекстах утилітарного та морального, аксіологічного та праксеологічного, раціонального та ірраціонального. Філософсько-антропологічний метод акцентує увагу на поліваріативному баченні суб'єктивної сутності мислення людини. Концептуально-феноменологічний метод виявив глибинні основи самості особистості, що дало змогу розкрити мислення як процес інтелектуально-духовної енергії. Методологічні підходи сучасних філософських дискурсів та історико-філософської парадигми виявили змістовний взаємозв'язок мислення, пізнання і соціально-культурної практики в їх цілісності. У дисертації використовується також принцип постнекласичної раціональності, феноменологічний і контамінаційний підходи, що уможливило виявити антропоціннісні аспекти сучасної когнітивістики. Застосування праксеологічного підходу надало можливість окреслити перспективи формування та розвитку мислення в контексті сучасної науки та подальшому поступі культурних і соціальних практик в умовах цифрової реальності. Для аналізу наукової освіти були застосовані інституційний підхід та історико-генетичний метод, що дозволило розкрити специфіку наукового мислення в його модифікаціях і продуктивній взаємодії з соціальним пізнанням. У дисертації застосовувалися також окремі методологічні підходи, зокрема метод компаративістики, для досягнення проблеми мислення в цілісності його продуктивної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації **уперше** здійснено соціально-філософський аналіз творчого потенціалу мислення в інтелектуальній, науковій та освітній діяльності шляхом синергії його раціональної, когнітивної, продуктивної складової в параметрах розвитку пізнавальних і навчальних практик. На засадах поєднання сучасних методологічних рефлексій соціальної філософії, філософської антропології, аксіології, когнітивістики розроблено системно-теоретичну програму впровадження креативного мислення в процес науково-освітньої діяльності. Одержані результати конкретизуються в наступних положеннях:

Уперше:

– з'ясовано інтелектуальні смисли мисленнєвої діяльності, яка в контексті міждисциплінарного підходу сприяє розв'язанню актуальних проблем соціального, культурного, наукового, освітнього процесу, впливаючи на

модифікацію їх системної структури; з урахуванням впливу мислення на прискорення або «гальмування» соціальних явищ і подій, визначені його функціональні, субстанціональні та концептуальні параметри відповідно до запитів сучасності;

– здійснено соціально-філософське обґрунтування концепту мислення в множині сформованих в генезі філософії та науки креативних здібностей і когнітивної діяльності у вимірі динаміки пізнавально-культурних практик; їх існування в ситуації суперечностей, складності та непередбачуваності розвитку сучасної цивілізації постає способом передачі соціального і духовного досвіду як умови залучення до системи суспільних цінностей;

– виявлено джерела активізації діяльністю мислення розвитку науки, нових технологій, економічного зростання, рівня демократії в соціумі та свободи особистості; показано, що основні фактори становлення і трансформації суспільства та індивіда обумовлені способом мислення, від глибини проникнення в сутність реальності якого залежить прогрес цивілізації загалом, оскільки засвоєння емпіричним рівнем пізнання логічних зв'язків по мірі ускладнення форм і способів інтелектуальної діяльності переходить до зв'язків теоретичного типу – філософії, науки, політики, мистецтва, освіти, які проявляють себе в дискурсивних, когнітивних та методологічних рефлексіях;

– концептуалізовано структурні елементи наукової освіти, яка у безпосередньому взаємозв'язку з науковим мисленням, обумовленого еволюцією пізнання, розуміння і комунікації, зміною їх способів і типів, приводить до звільнення від монологічності і канонів, одночасно продукуючи здатність запитувати, критикувати й включати основи фундаментального знання в навчальний процес;

– аргументовано, що мислення як продуктивна діяльність по реалізації мети і завдань, визначених розвитком сучасного інформаційного світу і його структур, для усвідомлення і розуміння проблем і суперечностей якого повинно бути інноваційним, креативним, пошуковим, постійно створювати проєкти переходу від минулого до майбутнього, змінюючи наявний стан життя в актуальну соціокультурну реальність.

Набуло подальшого розвитку:

– положення стосовно перспектив використання креативного мислення в розвитку розумової, когнітивної, економічної, політичної, культурної діяльності для вироблення стратегії розвитку спільнот та індивідів на основі вироблених соціальних моделей їх поступу на шляху творення і реалізації державних, корпоративних та індивідуальних планів і завдань;

– вивчення сутнісних і змістовних взаємозв'язків між класичною системою мислення, спрямованою на пізнання процесів реального світу та перманентних переходів між станами об'єктів пізнання, і постнекласичним мисленням, яке аналізує проблеми виникнення нових форм і якостей, пов'язаних із переходом на більш високі рівні раціонально-пізнавальної та соціально-культурної організації – від пошуку істини у співмірності суб'єкта й об'єкта в епістемологічному процесі до нового розуміння мисленнєвої діяльності, яка постає в ролі гуманітарно-ціннісного виміру основ життя людини;

– змістовна орієнтація мислення на інтелект, наукове знання, інновації, які постають основним ресурсом індивідуального надбання креативної особистості та засобом передачі конкретного соціального і культурного досвіду, становлять потенціал для формування вміння, професійності, проведення чіткої лінії розмежування між репродуктивним (лінійним) і продуктивним (творчим, відкритим) відношенням до дійсності;

– міждисциплінарний аналіз тенденцій та альтернативних версій мислення, існуючих у філософських, соціокультурних практиках, теоретичних конструкціях, концептуально-дискурсивну основу яких становлять універсалізм, доцільність і еволюціонізм, що виступають методологічною умовою соціального пізнання, освітньої і культурної модернізації; в цій ситуації життя людини та його перспективи визначаються активністю творчого підходу, який дає змогу увійти в параметри сучасності та вийти за межі усталеної структури суспільних зв'язків;

– розуміння мислення як креативно-когнітивної діяльності в генезі філософії та науки, які постають його інтелектуальним і соціокультурним ресурсом в контексті запитів епохи і досягнутого знання як умови розвитку всіх аспектів соціального життя і перехід їх в нову якість;

– узагальнення основних засад теорії мислення, досягнення якої реалізуються в сучасних методологічних і пізнавальних рефлексіях; витлумачена в ролі форм становлення нової соціальної та духовної цілісності, теорія мислення постає в єдності інтелектуальних, раціональних, ціннісних аспектів інноваційної когнітивної діяльності, продукуючи нелінійний, ноосферний погляд на цивілізаційну реальність, ознаками якої мають бути відкритість, темпоральна цілісність, продуктивна самоорганізованість, спрямовані на практичний результат.

Уточнено:

– зміст поняття «наукова освіта» в контексті генези процесу пізнання як пріоритетного напрямку в розвитку інноваційних форм навчання, головної умови удосконалення підготовки якісних, конкурентоспроможних фахівців;

– смислове навантаження «технологічного» та «інформаційного» мислення в їх опозиції до «технократизму» і «техноцентризму», здійснено їх кореляцію на виклики сучасної епохи в контексті технологізації всіх сфер життя в ситуації розвитку «штучного інтелекту» та «інформаціоналізму»;

– фактуальність взаємозв'язку соціального, економічного, політичного, інтелектуального та культурного просторів життя індивідів, що дозволяє вийти за межі стереотипів, лінійності й абстрактного теоретизму в ситуацію трансформації соціокультурних кодів, зміну універсальності на локальність, морального на утилітарне, колективного на індивідуальне;

– процес розуміння формування постсучасних синергетичних, постмодерністських, когнітивних, психологічних, рефлексивних, наукових та інших концепцій мислення в пізнанні, які утворюють нові схеми діалогічних, полілогічних, комунікативних, інтелектуальних взаємодій, змінюють уявлення про якість творчої діяльності в культурі, політиці, економіці, освіті;

– смислове навантаження когнітивних параметрів мисленневих рефлексій сьогодення, які внесли ряд важливих конкретизацій у розуміння механізмів

соціального і наукового пізнання, включило смисли складно організованих систем в освітній простір; його розвиток потребує модифікації мисленнєвої діяльності в контексті досягнень сучасної науки, що актуалізує розвиток наукової освіти.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Результати дисертаційної роботи та сформовані теоретичні положення мають важливе значення для подальшої філософської рефлексії досліджуваної проблеми, розвитку сучасної освіти та науки. Поглиблення соціально-філософського змісту поняття «мислення», обґрунтування його змістовного виміру та існування в параметрах сучасної реальності, методах пізнання розкриває стратегії розвитку освіти у взаємодіях раціонального та ірраціонального, праксеологічного та аксіологічного, що має особливе значення для соціогуманітарної науки і навчального процесу, для теоретичних засад вивчення перспектив формування креативної особистості в умовах сучасного інформаційного світу.

Практичне значення дослідження визначається включенням основних положень і висновків дисертації в подальшу розробку актуальних соціокультурних, аксіологічних, освітніх проблем сучасної соціальної філософії. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані науковцями, теоретиками, викладачами, які вивчають перспективи розвитку сучасного мислення, його когнітивні, ціннісні основи, а також параметри самореалізації індивіда в суспільстві, заснованому на знаннях. Матеріали дисертації доцільно використовувати в процесі розробки навчально-методичного забезпечення курсів з таких навчальних дисциплін, як «Соціальна філософія», «Культурологія», «Методологія наукового пізнання», «Філософія освіти», «Основи педагогіки», «Інформаційні технології» та інші. Матеріали дисертації можуть бути придатними для включення до методичних рекомендацій з навчальної та виховної роботи з учнями та студентами.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи було висвітлено й обговорено на засіданнях відділу філософсько-методологічних проблем розвитку інноваційного мислення Інституту обдарованої дитини НАПН України, а також викладено у тезах і доповідях автора на міжнародних, всеукраїнських, науково-практичних конференціях, серед яких: «Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України» (м. Київ, 2015); «Звітна наукова конференція за результатами роботи ІОД НАПН України» (м. Київ, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей» (м. Львів, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Штучний інтелект contra людський мозок: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу» (м. Київ, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Робота з науково обдарованою молоддю: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2018); Всеукраїнський науковий семінар «Аксіогенез особистості і розвиток обдарованості: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Київ, 2018); Всеукраїнська науково-практична конференція «Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика» (м. Київ, 2018); XI Міжнародна науково-практична конференція «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал України» (м. Чорноморськ, 2018); X Всеукраїнська науково-практична

конференція «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості» (м. Зборів, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Штучний інтелект contra людський мозок: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу» (м. Київ, 2018); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціалізація обдарованого учня в Інтернет-середовищі: методичне забезпечення і супровід» (м. Київ, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (м. Київ, 2018); «Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2018 році» (м. Київ, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей» (м. Львів, 2019); VII Міжнародна наукова конференція студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (м. Одеса, 2019); Міжнародна наукова конференція «Геніальність і обдарованість: перспективи творчості в ситуації інформаційного світу» (м. Київ, 2019).

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладено у 40 наукових працях, серед яких: індивідуальна монографія – 1, розділи у 2 колективних монографіях, 26 статей, у тому числі 23 у наукових фахових виданнях та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 3 – у наукових періодичних виданнях інших країн, 11 – статті в інших наукових виданнях і матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена специфікою предмету, поставленою метою та основними завданнями дослідження. Дисертація містить вступ, п'ять розділів основної частини, поділених на підрозділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 388 сторінок, основна частина дисертації – 342 сторінок, список використаних джерел містить 325 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, проаналізовано стан наукової розробки проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, формулюється новизна, практична значущість роботи.

У **першому розділі «Феномен мислення в параметрах соціально-філософського дослідження»** проведено концептуальний аналіз мислення в трансформаціях соціально-культурного простору, здійснено огляд джерельної бази і методологічних підходів в аналізі поставленої проблеми, показано роль смислу в діяльності індивідів.

У **підрозділі 1.1. «Мислення в трансформаціях соціально-культурного простору та філософського пізнання»** теоретично обґрунтовано положення, відповідно до якого людина в процесі історичного розвитку перетворила життя на планеті в комфортний побут сучасної цивілізації, інтерпретований правилами наукового пізнання і культури мислення. Але сьогодні полікультурність, поліетнічність, складність, невизначеність стали детермінуючими факторами

життя глобального світу. В результаті, зазначає автор, зростає необхідність зрозуміти глобальну реальність з позицій нової культури мислення, яка зумовлює входження в систему сучасної соціально-культурної реальності. В даній ситуації потрібно враховувати розширення простору сучасного знання, що виводять філософський аналіз мислення далеко за межі його традиційного розуміння. Передумовою до міркувань про життєво важливі проблеми слугує соціально-культурна, політична та економічна повсякденність, смисли якої «помножені» на нові когнітивні практики. Водночас розуміння справжньої, дійсної сутності природи реальності змінює людину, вона має стати творчою, розсудливою особистістю. В результаті процес філософського осмислення постає своєрідною легітимацією певного соціального, культурного, економічного та інших феноменів суспільного буття. Разом із розвитком практик пізнання і мислення, підкреслюється в дисертації, вирішується проблема їх співмірності, взаємопроникнення та синтезу. Суперечливість і неоднозначність розвитку соціокультурної реальності вимагає враховувати стан сучасної філософії, що характеризується виникненням нових парадигм мислення. Під їх впливом ефективність і дієвість теорії та практики визначається соціально-філософською рефлексією, яка опредметнюється методологією інноваційного мислення. Можливості його подальшого розвитку забезпечила «революція» у сфері носіїв інформації. Їх розвиток демонструє ускладнення створеної людиною цивілізаційної реальності, що стверджується відповідно до нових потреб, інтересів, думок, цінностей у просторі «інформаційного світу». Його осмислення формує нові дискурсивні практики і способи філософського пізнання, яке виступає у постсучасних формах. В їх контексті здійснюється трансформація традиційної культури мислення, що утворює нові стратегії його розвитку та реалізується через нові смисли і ціннісні коди в усіх сферах соціального життя людини.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база і методологічні основи дослідження проблеми мислення» проаналізовані роботи філософів і вчених-гуманітаріїв з вказаної проблематики, визначено методологічні підходи у вирішенні поставлених завдань. Теоретичний аналіз проблеми мислення в процесі пізнання соціально-культурної реальності вимагає його розгляду в динаміці інституціональних парадигм. Дослідження поняття мислення в конкретності досягнень науки через епістемологічний «зріз» категорії «знання» акумулює досвід щодо духовно-практичного освоєння світу, реконструюючи його і включаючи в структуру самореалізації суб'єкта. Мислення у своїх логіко-гносеологічних, креативних, когнітивних функціях проєктується на пізнавальний процес, обумовлюючи подальший розвиток інтелектуальної традиції. Відповідно до неї у створеному мисленням суб'єктивному світі індивіда здійснюється процес пізнання та вироблення ним соціально-культурної, економічної, політичної реальності. У вказаному контексті, зазначає дисертант, сучасний філософський дискурс в його епістемологічному, освітньому, екзистенційному, герменевтичному, постмодерністському, феноменологічному та інших вимірах під мисленням розуміє насамперед перетворення об'єктивного змісту явища або

предмета в суб'єктивний зміст, враховуючи різні механізми та форми такого відтворення на різних рівнях.

Становлення цивілізації та культури започатковується, підкреслює автор, з активізації процесу мислєдїяльностї. Проведений історико-філософський аналіз мислення в античній, середньовічній, новочасовій, класичній і сучасних парадигмах інтелектуальної діяльності відкриває широку панораму досягнень і розробок проблеми в соціально-культурному, загально-методологічному, персонологічному, екзистенціальному, герменевтичному, комунікативному дискурсах і аспектах. Дослідження ідеї мислення в рамках розвитку й удосконалення суспільства актуалізує роль освіти, в програмах якої відбувається формування автономності (свободи) індивіда, його впевненості в силі свого розуму. Дослідження мислення як способу розвитку науки, філософії, освіти відкривають його можливості концептуалізувати знання, створювати проекти, організовувати навчально-педагогічний процес, здійснювати господарську діяльність. Поряд з традиційним філософським, моральним, релігійним мисленням автор акцентує увагу на його науковому характері. В контексті наукового мислення, вказується в дисертації, формується наукова освіта.

Для визначення місця та ролі мислення в системі соціально-філософського знання автор застосовує низку методологічних підходів. Їх синтезуюча взаємодоповнюваність обумовлена необхідністю включення загальнолюдських знань і цінностей у контекст когнітивних практик. Автор використовує дискурсивний, філософсько-антропологічний, концептуально-феноменологічний, науково-епістемологічний методи пізнання, які дозволили виявити глибинні основи продуктивної функціональності мислення. Виходячи з актуальності завдань, поставлених у дослідженні, доведено необхідність і теоретичну значущість застосування методологічних рефлексій когнітології, психології, постмодернізму, синергетики, культурології.

У підрозділі 1.3. «Дискурс мислення у формуванні смислу життя в ситуації глобалізації» показано, що створення нової соціально-культурної, науково-технологічної, освітньої інфраструктури вимагає вибору смислу життєдіяльності. Це обумовлено результатами інформаційної революції, яка змінила культурний ландшафт, трансформувала цінності від «логоцентризму» до «тілоцентризму». Дана обставина унеобхіднює визначення смислу життя, який є способом існування в складностях і суперечностях життєдіяльності. Смисл виникає як когеренція власного розуміння та досвіду існування в реальному соціокультурному середовищі.

Кожне поняття і явище, які виникають в процесі розвитку філософії, науки, культури, підкреслюється в роботі, володіють смислом. Він постає об'ємним патерном організації фундаментальної глибинної складової, репрезентованої в мові та категоріальному апараті мислення. Аналіз філософських концепцій показує, що проблема смислу в більш широкому контексті постає у співвідношенні розуміння, пізнання та мислення. На феноменальному рівні пояснення факту одержання смислу співмірне з активністю свідомості, яка відкриває «життєвий світ» існування людини. Обґрунтування смислу власного

життя в його проєкції на майбутнє постає умовою перспективи подальшого розвитку індивіда і суспільства.

У процесі своєї діяльності мислення завжди спрямоване на інтенціональний об'єкт, який можна аналізувати як складну систему «рефлексивних одиниць», що однозначно є одиницями смислу. У цій ситуації феномени в їх даності в процесі мисленнєвого конституювання об'єктів є системами з множиною смислів. Соціально зумовлені події та явища з певною ймовірністю будуть збігатися, заперечуючи їх інтерсуб'єктивне розуміння і наділення певними смислами. У цьому контексті кожний смисл є інтенціональним об'єктом зі складною соціальною та індивідуальною історією, яка конституює активність мислення.

Смислом розвитку сучасної соціокультурної реальності є комунікація, яка постає в категоріях взаємодії, взаєморозуміння, консенсусу. В контексті становлення нових ціннісних орієнтацій зростає роль мислення, яке визначає смисл соціокультурної життєдіяльності людини в перспективах подальшого розвитку цивілізації. Системна трансформація, яка торкнулася глибинної сфери сучасних цінностей, пов'язана з переходом до нових смислів, модельованим новим мисленням. Питання про мислення людини є питанням про її смисл існування та реалізації у світі соціального життя.

У другому розділі **«Концепт мислення в системі філософського і науково-теоретичного пізнання»** здійснено розгляд сутності мислення в контексті розвитку історії філософії, у співмірності з діяльністю розуму як основи свободи вибору в процесах діяльності та соціального пізнання.

У підрозділі 2.1. *«Специфіка та сутність мислення в контексті історико-філософського аналізу»* проаналізовано основні етапи розвитку і вирішення проблеми мислення у соціальному, культурному, науковому пізнанні, що обумовило формування різних форм і способів інтелектуального освоєння світу.

Автор зазначає, що в античній філософії розробка мислення як способу пізнання починає свій відлік з міркувань Парменіда, Сократа, Платона, Арістотеля. Методологічна позиція Парменіда полягає у ствердженні існування неправильного (суперечливого) і правильного (несуперечливого) мислення, в його орієнтації на «сущє», що постає як особлива інтелектуальна конструкція «непорушного» і «цілого» буття; правильне мислення передбачає пошук його основ. У вченні про «світ ідей» Платон теоретично обґрунтовує предмет мислення, заданого принципом розуміння взаємозв'язку ідеї (ідеального, суб'єктивного) і речі (об'єктивного). Рефлексія «світу ідей» відкриває нові можливості для розвитку пізнання і мислення в подальшому поступі філософії.

Для Арістотеля мислення – це міркування, або докази, а також дії та здібності людини, які уподібнюють її мисленню божества. Постаючи важливою основою формальної логіки, мислення водночас стає методологічним інструментом по створенню принципово нових ідей, які виникають через об'єктивацію загальних понять і визначень «світу речей». В цьому контексті мислення розуміється як діяльність, що дає змогу отримати знання (episteme) стосовно явищ, які пізнаються.

В контексті теолого-християнського інтелектуалізму формується новий тип і спосіб мислення – теоцентричне, в якому найголовнішим самовизначенням

особи є осмислення вибору між добром і злом, що визначає долю і сенс життя людини. Важливим фактором становлення середньовічної системи мислення була необхідність зрозуміти створену Богом реальність, а також особистого розуміння Святого Письма і смислу Божого Слова.

Епоха Нового часу характеризується неоднозначним і альтернативним процесом становлення науки і культури як головних умов формування новоєвропейського мислення. Представники новочасової філософії (Ф. Бекон, Р. Декарт, І. Кант, Дж. Локк та ін.) створювали нову духовно-культурну реальність як результат застосування методологічних рефлексій емпіризму та раціоналізму. Особливість інтелектуального та гносеологічного статусу методу – знання про зміст і послідовність пізнавальних і раціональних дій – активізує рефлексивну діяльність мислення. У теоретичній сфері метод асоціює концептуальні форми стилю мислення з його категоріальним ладом, парадигмами і науковими програмами, які виконують креативну функцію творення нового знання. Введення в пізнавальні рефлексії та науку Нового часу суб'єкта актуалізувало пошук нових стратегій мислення і визначення перспектив соціальної та інтелектуальної діяльності.

У підрозділі 2.2. *«Характеристика мислення в параметрах когнітивного виміру»* підкреслюється необхідність епістемологічного аналізу мислення в полі міждисциплінарного синтезу, що сприяє розгортанню когнітивної діалогіки між визначеним і невизначеним, логічним та алогічним, окремим і цілісним в пізнанні. Сьогодні мікрокомп'ютерна революція суттєво вдосконалила технологію виробництва знань, створивши необмежені можливості мисленнєвого експериментування і моделювання. Ця обставина ускладнила сучасне мислення, виокремивши як одну з найважливіших проблему когнітивності, що в широкому розумінні постає здатністю до розумного сприйняття і переробки зовнішньої інформації. Теорія «когнітивістики», зазначає дисертант, є міждисциплінарним науковим напрямом, який об'єднує когнітивну психологію, нейрофізіологію, теорію пізнання, когнітивну лінгвістику, теорію штучного інтелекту. Когнітивна психологія як структурний елемент когнітивістики (когнітології) вивчає пізнавальні процеси людської свідомості, пов'язані з проблемами пам'яті, почуттів, уяви, логічного мислення, здатності до прийняття рішень. Поряд з нею широко застосовуються методи когнітивної онтології, яка передбачає інтеграцію інформаційних відчуттів, уявлень, когнітивний потенціал минулого досвіду, можливостей пам'яті, ціннісні функції емоційних переживань в інтелектуальну діяльність.

Однією з головних парадигм когнітології є дослідження категорій «інформація», «інформаційні ресурси», «знання», моделювання і розвиток яких дає можливість формалізувати методи роботи з процесами мислення в освітніх системах. Соціальний аспект когнітології репрезентує соціальну поведінку, яка конструюється в результаті діяльності мислення та його концептів. У сучасній версії когнітологія орієнтується на інтелект, який відкриває перед діяльністю мислення безмежне поле свободи вибору. Інтелект, інстинкт та їх комбінації є основою пізнання, культурної та освітньої діяльності. Розгляд мислення

як функції інтелекту і форми адаптації до реальності активізують творчий пошук індивіда.

Важливе значення в цьому має включення автором в когнітологію концепції «автопоезиса» чилійських учених У. Матурани і Ф. Варели, в якій ототожнюється процес пізнання з процесом життя. Ментальна, раціонально-мисленнєва діяльність здійснює організуючу діяльність живих систем на всіх рівнях буття. «Автопоезис» має далекосяжні наслідки для розвитку теорії мислення, зокрема теорії «штучного інтелекту». Поєднавшись з теоріями інформації, нанотехнологій, вони відкрили нові можливості інтегративного вивчення мислення. На основі досягнень когнітології мислення людини переходить від статички до динаміки, що засвідчує виникнення, розвиток, розпад структур, утворюючи нові структури. Пізнавальні практики сучасної науки радикально розширили масштаби можливостей інтелекту, мислєдїяльності, відкривають її конїтивно-суб'єктні закономірності, що проявляють себе в численних практичних, пізнавальних і комунікативних ситуаціях.

В підрозділі 2.3. «Проблема автономності знання та свободи мислення у вимірах соціального конструктивізму» увага зосереджена на особливостях побудови і конструктивно-творчих механізмах процесів діяльності мислення, насамперед на ідеях соціального конструктивізму, який пропонує зосередитися на «публічному» функціонуванні розуму та створенні нової моделі світу. На основі цього реальність постає як соціальна конструкція, відкрита для радикальної реконструкції. У сфері освіти ідеї конструктивізму мають практичну значущість для творення навчальних планів і педагогічної практики. У контексті соціального конструктивізму теорія, проєкт і модель є продуктом певної культури мислення, які визначаються епістемологічними угодами, освітніми практиками, доказами та аргументами. Інтелектуальну, креативну активність мислення та структурування його форм у цій ситуації визначають ціннісно-світоглядні, екзистенційно-соціальні орієнтації, мовні стилі, сформовані під впливом ідей соціального конструктивізму.

В контексті соціального конструктивізму набуває актуальності проблема формування «нової» особистості. Вона виходить за межі особливостей свого природного існування шляхом розвитку своїх раціональних, інтелектуальних властивостей. Визначальну роль у цій ситуації виконує освіта, у теорії та практиці якої здібність, поведінка, кмітливність, вивчення, пам'ять, досягнення допомагають визначити «образи людей» (Я. Хекінг). Поняття і категорії, які використовують для практичної діяльності освіти, уможлиблюють певні конкретні способи життя та виключають інші. В соціальному конструктивізмі ідентичність людини ґрунтовно «виліплена» дискурсивно-мисленнєвими практиками, тому саме через їх наратив створюється і відтворюється «Я» (особистість, самість). В ситуації раціонально-теоретичного підходу, доводить дисертант, людина сама керує своїми думками і намірами, визначає, як мислити і що робити. Смісл соціально-конструктивної діяльності полягає в «створенні» людини через логічно-раціональні судження і обмеження емоційно-творчої сфери. В результаті можна говорити про вплив соціальних факторів на творення індивіда. Локус особистості

полягає в раціональних здібностях, яких вона набуває в результаті взаємодії з усіма аспектами соціального буття.

Формувальний вплив знання і освіти (*Bildung*) на особистість в контексті соціального конструктивізму, вказує автор, обумовлюють свободу, автономність особистості. Свобода – складне поняття, що обумовлює волевиявлення індивіда й активність його мислення у пізнанні та діяльності. У сучасній філософії освіти свобода й автономія розуміються як здатність робити осмислений вибір. Людина незалежна і вільна тоді, коли є «автором власного життя» (Д. Макдауелл). Цей процес здійснюється за допомогою критичної мисленнєвої рефлексії.

Поняття «інтелектуальна свобода», зазначає автор, є частиною епістемологічної впевненості в собі, яка з періоду раннього Модерну мала могутній вплив на пізнання, педагогічну теорію та культурно-освітню практику. Доцільність соціального конструктивізму в контексті творення особистості узгоджує вимоги свободи з фактом залежності від соціальних норм, які зумовлюють діяльність мислення і життя індивідів. Свобода, або автономність є результатом діяльності раціонального мислення. У контексті ліберальної філософії освіти автономію ототожнюють з мінливістю вибору «як жити». Право автономності є одночасно процесом формування цінностей, знань, моральних якостей у результаті осмислення мети життя, до якого потрібно прагнути.

У третьому розділі «Енергія мислення в процесах наукової і творчої діяльності» зазначається, що в сучасному соціально-культурному просторі цивілізаційного буття мислення залишається найважливішим фактором активізації науки, філософії, освіти як системного аналізу основних вимірів життєдіяльності людини.

У підрозділі 3.1. «Змістовні виміри мислення в суперечностях пізнання і творення реальності» підкреслюється здатність мислення як однієї з найважливіших сутнісних здібностей людини реалізовувати її творчий потенціал вирішувати проблеми й активізувати пошук нових способів існування. Аналіз стратегій розвитку історії філософії і науки, показано в дисертації, виокремлює три основні напрями пізнання проблеми мислення: логічний (Л. Вітгенштейн, Е. Гуссерль, Г. Фреге); філософський (Арістотель, Р. Декарт, Г. Гегель, М. Гайдеггер, І. Кант, Ж.-П. Сартр та ін.); психологічний (Л. Виготський, К. Дункер, О. Кюльпе, С. Рубінштейн та ін.). Особливе місце належить концепції «продуктивного мислення» (М. Вертгеймер), в якій зосереджується увага на «живому», доказовому, творчому характері мислення. Філософсько-гносеологічна постановка проблеми мислення пов'язує його когнітивні передумови з практичними, комунікативними та культурологічними основами. Суб'єктно-діяльнісне трактування мислення передбачає постійний облік конкретно-наукових знань про його властивості та закономірності.

Мислення «резонує» з науковим знанням, активізує творчу діяльність суб'єкта, постаючи певною формою його життя, що реалізується за допомогою міркувань, роздумів, комунікацій. Дослідження виявило, що зміна типів культури змінює спосіб діяльності, типи комунікації, в результаті чого виникають нові способи, типи і форми мислення. Можна говорити про художній, релігійний, моральний, проєктний, фантастичний та інші типи мислення. Хоча, як показує

досвід історії філософії, необхідною умовою продуктивного мислення є робота людини над собою і зміною власної особистості. Мислячою людина є тоді, коли вона критично ставиться до себе і своєї діяльності, постійно відтворює, конститує, аналізує та визначає свої можливості виходу за «межі». Створення нової культури, нових наукових ідей, розв'язання соціальних проблем, конституювання нової реальності виникають завдяки творчості, яка означає умінням вийти «за межі».

Невизначеність і кризові явища сучасного життя зумовлюють необхідність конституювання нового стану мислення: по-перше, його переорієнтація на виконання соціального проєкту, суть якого полягає в сприянні становленню нової цивілізації; по-друге, відновлення рівноваги між соціальним і особистісним мисленням; по-третє, створення нових норм мислення: не лише правил і категорій, а й методологій. У цій ситуації мислення отримує нові змістовні виміри, які впливають на процеси творення соціальної, культурної та інтелектуально-духовної реальності, які формують ціннісні орієнтації суб'єкта.

Мислення як функціонуюча логіка є постійним і вирішальним фактором досвіду, для створення якого потрібна діяльність мислення. Розвиток соціальної історії здійснюється в поєднанні мислення з досвідом і знанням. Мислення не йде вслід за знанням, а й передує йому, створює сам предмет і можливість його отримання. Знання не міститься в предметах дослідження, а набувається в процесі їх осмислення і пізнання. Як «адаптивний механізм» мислення, спосіб його існування в умовах практичної взаємодії з навколишнім середовищем, знання та мислення збігаються як «енергія і маса у фізиці» (М. Епштейн). Енергія думки дорівнює масі знання. Мислення в цьому контексті є «енергізацією знання», виробництвом нових смислів, «прискорених» у порівнянні з їхнім статичним перебуванням у формі відомих знань і фактів. Виявлення енергії мислення стверджує критерій творчої діяльності особистості.

В *підрозділі 3.2. «Філософсько-наукові основи «розумного» мислення: ratio і creative»* досліджується проблема раціонального, або розумного, мислення в контексті науки, науково-пізнавальної та культурної діяльності. Інтелектуальна діяльність у формі пізнання і мислення визначається в якості «критичного раціоналізму». Він передбачає поєднання: а) аналізу філософсько-теоретичних принципів; б) дослідження методів трансляції філософського знання; в) аналізу практичних результатів. Доцільно розрізнити поняття «раціональності» і «розумності». «Раціональність» найкраще тлумачити як організаційний принцип, що здійснює оптимальне поєднання засобів і цілей. Система освіти раціональна, якщо оптимально здійснює навчання і виховання особистостей, які оволоділи знанням і навчилися розумно мислити. Наука є одним з ефективних способів формування раціональності, що у взаємодії з філософією освіти сприяє усвідомленню ефективної орієнтації в пізнанні та соціальній діяльності.

Поняття «розумне мислення» корелює з «розумною особистістю», «розумним шляхом» до істини, «розумними правилами» для досягнення поставленої мети тощо. Розумність є проєкцією наукової раціональності на освоєння природного та соціального світу, вона передбачає аналітичність, точність, несуперечливість суджень. «Розумність» як фактор мислення

«прив'язана» до специфічного контексту і охоплює ціннісні виміри, усвідомлення поставленої мети, оцінку якостей мотивації та розуміння. Підстави «розумного мислення» можуть бути актуальними, моральними, епістемологічними, логічними, естетичними, ґрунтуватися на припущеннях, конвенціях, інших засобах, стосовно яких наведення умов і точних критеріїв неможливі. Доцільне співвідношення «розумного», «рефлексивного», «продуктивного», «креативного» мислення в освітніх, навчальних, наукових, соціальних процесах, зазначає дисертант, є умовою формування сучасної особистості.

Дослідження показало, що людська діяльність у процесі свого розвитку охоплює розум, рефлексію, раціональність. В розумного індивіда мисленнєва діяльність поєднана з моральною відповідальністю. Формування розумних, морально та інтелектуально відповідальних особистостей є головною метою раціонально організованого суспільства. Водночас спільнота адекватних, критично мислячих людей є основою демократії. Головна проблема всієї просвітницької діяльності полягала у винайденні засобів, методів і форм навчання для удосконалення мислення, головної ознаки розумної особистості.

Для формування повноцінного мислення важливо поєднувати знання, інтерес, запити, захоплення. Інтерес кваліфікується як «зацікавлене мислення», що означає поєднання в процесі пізнання і навчання когнітивних, творчих, емоційних та інтуїтивних моментів. До базових форм мислення, які формує філософія, належать уміння, навички, на основі яких здійснюється критична, мотиваційна, аргументована діяльність розуму, що вимагає цілісності, завершеності, замкненості на самому собі. Філософія як продуктивний спосіб формування мислення виступає в опозиції до формальної логіки. В освітній практиці та пізнанні світу доцільно застосовувати аналогії, метафори, ілюзії, двозначності, суб'єктивні й інтерпретативні здібності. Важливе значення мають такі формули «мислення про себе» і «мислення про мислення», як рефлексії, самоаналіз мисленнєвих здібностей, процесів і суджень. Рефлексивне судження містить критичний і творчий аспекти. Їхня взаємодія становить основу «хорошого», «комплексного», «продуктивного» мислення, мислення «вищого порядку». Від його рівня залежить подальша перспектива розвитку суспільства і людини.

У підрозділі 3.3. «Критичне мислення в просторі інтелектуальної діяльності» підкреслюється, що творче мислення, яке характеризується насамперед інтенсивністю розумових зусиль, спрямованих на пізнання й освоєння теоретичного знання і соціально-культурної практики, має володіти критичним підходом. Творчий характер критичного підходу завжди отримував реалізацію в процесах здійснення наукової роботи, навчальної діяльності, формулювання проблем і фактів, творення ідеальних об'єктів, здійснення інтерпретацій, осмислення й обґрунтування всіх аспектів їх результатів. Субстратом такого підходу є критично мисляча особистість, яка прагне до повноцінного пізнання оточуючої реальності, зокрема шляхом методологічної рефлексії, концептуалізованої та свідомо спрямованої.

Критичне мислення є результатом діяльності індивідів, які реалізують свої інтелектуальні здібності та мотиви в певному соціокультурному, науковому

середовищі, виявляє енергії і потенції інтелектуальної діяльності, що у взаємодії з політичною, економічною сферами формує інтелектуальні й емоційні засади поведінки індивідів. Важлива роль у її реалізації належить комунікації, яка здійснює передачу досвіду пізнання і мислєдїяльностї в загальне надбання. Актуальним простором по формуванню критичного мислення постає навчально-освітня діяльність. Її реформування передбачає відмову від традиції «лінійного» розуміння суб'єктно-об'єктних взаємовідношень між учнем (студентом) і викладачем. Для реалізації цього завдання потрібен критичний аналіз, що дає змогу підняти мисленєву діяльність на вищий рівень для активізації творчості, пізнання, практичної і теоретичної діяльності.

Становлення, поряд зі знаннями, системи поглядів і установок, методологічних, раціональних, когнітивних, педагогічних засобів вимагає відповідної критично-аналітичної практики, своєрідної «гїмнастики для розуму». Його завдання полягає в розвитку незалежного інтелекту і критичного мислення як провідної здатності, необхідної для життя, для забезпечення науково-технічного, суспільного прогресу і свободи. Для формування критичного мислення навчальний процес та інтелектуально-культурне, соціальне середовище потрібно організовувати в контексті постійного виникнення проблемних, непередбачуваних ситуацій. Їх критичне осмислення сприяє розв'язанню складних проблем, «безвихідних ситуацій», «перепон» (Л. Виготський). На основі критичного мислення в сучасній освіті формується раціонально продуманий підхід до педагогічної практики.

Поряд із критичним мисленням, зазначає автор, виокремлюється продуктивне, рефлексивне, образно-символічне мислення, які сприяють розширенню й поглибленню мислєдїяльностї індивіда. Поряд з ними сферу критичного мислення доповнюють їх різновиди – концептуальне, аналітичне, візуальне, пропозиційне, метафоричне, міфічне, поетичне, практичне, конструктивне, фантазійне. У своїй цілісності вони стають головною умовою інтелектуально-пізнавального процесу.

У четвертому розділі «Креативні інтенції мислення в інтелектуальних дискурсах сучасності» здійснюється аналіз творчого змісту мислення в основних напрямках філософії сьогодення, пізнавальної та інтелектуальної діяльності, теорії культури та міждисциплїнарних дискурсах.

В підрозділі 4.1. «Суб'єктивїзм постмодерного мислення: модус деконструкції» підкреслюється факт втрати сучасним знанням пояснювальної основи. Воно стає контекстуалїзованим навіть в межах однієї науки, що пояснюється кризою світоглядних уявлєнь епохи Модерну. Виокремленим у контексті історико-філософського аналізу етапам розвитку людства (доіндустріальне, індустріальне і постіндустріальне суспільства) відповідають реалїстична, модерністська та постмодерністська свідомість. На їх основі формуються відповідні типи і способи мислення. Сучасній духовно-культурній та інтелектуальній реальності відповідає філософія постмодернізму, яка запропонувала ряд дискурсів: «нарративїзм» (Ж.-Ф. Ліотар); «людина як машина бажання» (Ж. Дельоз); «деконструктивїзм» (Ж. Дерріда); «симулякр»

(Ж. Бодрійяр); «антропоморфізм» (П. Козловські); «плюралізація раціональності» (Ю. Крістева); «дражливий суб'єкт» (С. Жижек) та ін.

На противагу культури мислення епохи Модерну, що заснована на здатності суб'єкта пізнання відкривати істину, приймати історичне як унікальне, апелювати до «вічних істин», філософія постмодернізму зосереджує увагу на мінливості природи, життя, суспільства, технологій, мови, покликів буття, текстуальності, інакшості тощо. У цьому контексті постмодернізм орієнтується на суб'єктність, індивідуалізм, реальність людського потенціалу. В результаті відбувається «розмивання» культурних традицій, моральних і релігійних настанов, ціннісних основ, «деструкція ідентичностей», що означає зміну методологічних підходів до їх осмислення та розуміння.

Становлення постмодерного мислення активізувала інформаційна культура, яка зумовила перехід від виробництва речей до виробництва знаків, символів, образів, у результаті чого формується нова термінологія, нове розуміння, нові інтелектуальні та ціннісні установки. Постмодернізм намагається максимально звільнити мислення від спрощених схем, стереотипів, віджилих міфологій, обмеженості науково-позитивістської картини світу. Їм протиставляється творча уява, історико-філософська ерудиція, літературно-художня образність, метафоричність. Основні контури постмодерністського мислення полягають у тотальній критиці класичного раціоналізму та його основ – об'єктивізму, фундаменталізму, істинності, а також у переході до методологічної парадигми, заснованої на релятивізмі, суб'єктивізмі, антитеоретизмі. Відповідно до цієї настанови постмодерністські розмисли в текстах характеризуються інтертекстуальністю, іронією, «метамовною грою». Утворюється «країна дискурсів» (Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар), яка постає суцільною метафоризацією та інтерпретацією тексту. Мислення в постмодернізмі постає в нескінченній варіативності.

Засобом реалізації принципів нового мислення постає метод (принцип) деконструкції. Смысл деконструкції як особливого способу мисленнєвої діяльності та специфічної методології полягає у виявленні внутрішньої суперечності філософського або літературного тексту, віднайдення в ньому «залишкових» смислів, що залишилися від дискурсів минулого. Завдання мислителя-деконструктивіста полягає у виявленні «логічних глухих кутів», немовби первісно властивих природі мовного тексту. Деконструкція як «інструмент» мислення постає в ролі своєрідного пізнавального імперативу реальності.

Стратегії постмодерністського мислення, вказує дисертант, сформували погляд на суспільство, зорієнтоване на інноваційний тип розвитку, секуляризм, чітку персональність, універсалізацію. «Істинне» мислення для постмодерністів – це кожного разу нове мислення, це глибинні структури свідомості та мови, непослідовність зовнішніх дій. Мислення в контексті постмодернізму постає як творчість, «зустріч» із новим, подолання себе.

В *підрозділі 4.2. «Синергетичне світобачення: динаміка нелінійного мислення»* аналізується проблема «відкритих» систем, здатних до саморозвитку. Їх пізнання унеобхіднює методологію мислення, запропонованого синергетикою.

Складні системи – це інформаційно-технологічні комплекси, управління космічними системами, регуляція фінансових операцій, соціальні об'єкти, мозок, свідомість і мислення людини, об'єкти біо- і нанотехнологій, системи сучасного проектування, інформаційні мережі, Інтернет, усі соціальні об'єкти з урахуванням їхнього історичного розвитку й організації. Спосіб існування складних систем та їх організації вимагає нового розуміння, нового способу мислення.

Для його становлення важливо враховувати інтегрованість синергетики у сферу гуманітарних наук. Зокрема у філософсько-методологічному аналізі синергетика репрезентується як трансдисциплінарний напрям, пов'язаний із пошуком універсальних закономірностей і алгоритмів еволюції та коеволюції складних систем. Синергетика сформувалася під впливом аналогового мислення і компаративного аналізу, що є найважливішою компонентою філософського мислення. Визначальним у характеристиці синергетики є акцент на її креативності, заснованій на нестабільності розуму, який йде від «хаосу до порядку» (І. Пригожин). Методологічні установки синергетики дають змогу діяти з позицій більш цілеспрямованих рефлексій мислення в контексті інтелектуального поля творчого пошуку, які націлені на подолання кризових явищ.

В контексті дисертаційного дослідження для визначення сутності синергетики та сформованої на її засадах культури мислення аналізується зміст її основних категорій, що уможливорює вивчення складних систем і перехід до нового етапу пізнання. До них належить категорія «відкритості» як умова максимального одержання енергії та інформації. Концептуальною точкою синергетичної парадигми мислення є «нелінійність», яка показує здатність середовища містити в собі неосяжне розмаїття форм і способів їх розвитку. Кінцевою точкою сходження фазових траєкторій руху складної («нелінійної») системи є атрактор. В освіті атрактором-метою є завдання виховати, навчити індивіда, який міг би відповідати викликам нерівноважного, суперечливого, спонтанного світу. Флуктуація (випадковість) є основним фактором у становленні, функціонуванні, розвитку складної системи, породжує атрактори, сприяє розвитку «нелінійного» мислення. Нестійкість, «балансування» системи на «роздоріжжі» шляхів еволюції в синергетиці визначають терміном «біфуркація», що є головним фактором підвищення ролі евристичного способу мислення та його інваріантів. Їх «народженню» сприяють «фрактали», які відкривають простоту складного. По суті кожний творчий акт у науці та філософії можна витлумачити як фрактальний за своїм характером, оскільки «несе» в собі їх природу в усій історії.

Складність, непередбачуваність, нелінійність сучасного життя, підкреслює дисертант, актуалізує необхідність застосування, поряд з іншими типами і способами, синергетичного мислення, використання його креативних можливостей. Використання потенцій синергетики реалізує «ситуацію гри» як елемент нелінійності в її здатність бути видом «інтелектуальної йоги». Цю обставину необхідно продуктивно використовувати в освітньому процесі. В ньому синергетичне мислення має обґрунтовувати роль «хаосу» як шлях до інновацій і творчості; формувати конструктивні принципи побудови «цілого»

з «частин», що відкриває шлях до розуміння суспільства як складного, здатного до самоорганізації середовища життєдіяльності індивідів в соціумі.

У підрозділі 4.3. «Продуктивність рефлексивної природи мислення: досвід самопородження істини» розглядається природа мисленнєвої рефлексії як класичного методу самопізнання суб'єкта. Проблема саморефлексивності суб'єкта пізнання досліджується в двох аспектах, а саме як: проблема пізнання суб'єктом самого себе і проблема пізнання ним світу. Рефлексія як спосіб самоосмислення і самопізнання постає одним з головних принципів модерної філософії.

У класичній німецькій філософії проблему рефлексії як елемент плюралізму мислення розглядає І. Кант; для Й. Г. Фіхте шлях «природної рефлексії» приводить до поняття «Я» і «піднімає» рівень мислення як рефлексивної діяльності. У феноменології рефлексія виступає учасником «події», яка здійснюється свідомістю і поза нею. Особистість через рефлексивне мислення демонструє власний внутрішній світ, який вимагає реалізації поза межами себе. Феноменологічна рефлексія «Я» розуміє сприйняття не як мислення про нього, а як «схоплення» видимого світу, очевидність «Іншого» мисленням.

Завдяки процесам рефлексивного осмислення людина осягає не лише «життєвий світ», а й історію. В цьому контексті рефлексія виявляє себе в мисленнєвих діях, що є результатом розвитку самореферентних систем, виділення яких може здійснюватися за допомогою саморефлексії. Результатом такого самовизначення є реалізація індивідом себе у творчості, що завжди була і залишається рефлексивною, оскільки зорієнтована на самопізнання, самоусвідомлення і самоаналіз. Творчість нерозривно пов'язана зі здатністю до судження та мисленнєвої діяльності, до рефлексії як способу активізації мислення, що відкриває нові горизонти пізнання. В результаті творчий процес постає єдністю інтуїції, уяви, самовизначення, які невіддільні від мислення як рефлексивного процесу.

Рефлексивне мислення осягається шляхом рефлексивної психології творчості. Унаслідок домінування рефлексивного рівня в структурі мислення, інтенсифікації рефлексії перед інсайтом та її визначальної ролі в продуктивному мисленні виділено три види рефлексії, які породжують творчість: покладаюча (певна робота з досвідом); абстрагуюча (перетворення особистісних якостей); зовнішня (впорядкування ціннісно-сміслового горизонту). Впливаючи на творчість, рефлексія змушує особистість мислити креативно і діяти результативно.

Аналіз рефлексії як інтелектуального дискурсу і мисленнєвої діяльності забезпечує збереження специфіки предмета рефлексії – наукового пізнання. Воно володіє особливим епістемологічним статусом відносно інших типів пізнавальної діяльності. Якісна відмінність процесів рефлексії полягає в осмисленні онтологічних, когнітивних, соціокультурних, морально-етичних та інших засад, які зумовлюють здійснення пізнавальних дій саме в такому варіанті. Рефлексивні системи як форми науково-теоретичного осмислення пізнавальних дій, доводить автор, здатні певним чином асимілювати зміст виокремлених аспектів і виразити

його у вигляді знання. Рефлексивне сприйняття пізнавальних процесів здійснюється у формі критичного осмислення самого факту їх існування.

В п'ятому розділі «Стратегії діяльності мислення у формуванні наукової освіти» визначається взаємозв'язок між процесом формування наукового мислення в його модифікаціях з пізнанням і навчанням з метою виявлення основних аспектів становлення наукової освіти.

В підрозділі 5.1. «Гене́за творчого мислення в епістемології та філософії» підкреслюється визначальна роль науки в усіх досягненнях сучасної цивілізації, розвиток якої стимулює формування специфічно наукового мислення. Його основу складає достовірне знання, відокремлене від міфології, релігії та догматизму, і теоретичне обґрунтування, яке надає йому смисл. Теорія наукового пізнання (на відміну від практичного знання) організовує процес наукової діяльності і активізує процес його осмислення. Поширення наукових знань в епоху Нового часу і Просвітництва з опорою на розум і досвід стало головним фактором здійснення наукової революції, головної умови розвитку техніко-технологічного, економічного прогресу і суспільства загалом. Практична потреба у розв'язанні техніко-економічних проблем виокремлює «корисне» знання як головне, актуальність якого обґрунтовується науковим мисленням.

Філософія і методологія позитивізму відмежовує наукове мислення від нівелюючих науку і «корисне» знання «метафізичних схем». В неопозитивізмі першоосною наукового знання, поряд з характеристикою емпіричних фактів, стверджується опис «мисленневих фактів». Методологічна установка неопозитивізму (Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, О. Нейрат, Д. Остін, Г. Райл, Д. Уїдсон, М. Шлік) стверджує аналітичну філософію, яка набула статусу і визнання в процесі теоретичного обґрунтування пріоритету наукового мислення. У співмірному з позитивізмом за рядом методологічних і світоглядних посилок філософії прагматизму увага акцентується на ствердженні практичної зацікавленості і суб'єктивного інтересу дослідника як умови розвитку наукового мислення.

В постпозитивізмі (філософії науки) класична і некласична позиція «знання-реальність» трансформується в постнекласичний ланцюг «реальне знання» і його людський потенціал в «онауковленій реальності». Це пов'язано з перетворенням нового типу мислення на онтологічну основу науки та її епістемологічний аспект. В системі пізнавальних відношень вказані аспекти реалізуються у формі наукового мислення. В наукоцентристській традиції постпозитивізму наукове мислення засвідчується спеціальними логічними дослідженнями процедури обґрунтування знання («парадигма» Т. Куна). В загальному вигляді парадигма являє собою комплекс загальноновизнаних положень, які впродовж певного часу визначають засади наукового мислення, сприяють новим методам пізнання і розуміння реальності.

В контексті критичного наукового аналізу, вказує дисертант, стратегія мисленневої діяльності має методологічний характер і спрямовує на творче, конструктивне розв'язання теоретичних і технологічних проблем. Визначальна роль в цьому процесі належить науковому мисленню, що закономірно виникає в просторі альтернативних точок зору, позицій, досліджень. Наука як процес

одержання нового знання заснована на методологічно визначеному способі мислення, критерії її доцільності та значущості. Наукове мислення як результат дослідницької діяльності обумовлює універсальність пізнання, його творчий, пошуковий характер, критику і свободу слова, відстоювання власної позиції, комунікативність. Наукова творчість завжди є співтворчістю, знання концептуалізується в різних контекстах спілкування, орієнтованих на рівноправне мислення.

В підрозділі 5.2. «Модифікації наукового мислення: від *homo technologicus* до *homo virtualis*» аналізується процес трансформацій раціонального мислення в процесі розвитку наукового знання на шляху створення технологій, визначальних факторів розвитку суспільства.

Традиційно в широке поняття «мислення» включали філософське, природничо-наукове, економічне мислення. В індустріальну епоху, що характеризується бурхливим розвитком «позитивних», прикладних, технічних наук, мислення репрезентує себе як технічне, або технологічне. Актуальність технологічного мислення обумовлена виникненням техногенної цивілізації. Вирішальну роль в її розвитку відіграє постійний пошук і застосування нових технологій – виробничих, економічних, соціальних, управлінських, комунікаційних, політичних тощо. Поширення техногенної цивілізації майже по всій планеті обумовило формування людини особливого типу – технологічної (*Homo technologicus*). Її атрибутом є технологічне мислення, яке постає вирішальним фактором в реалізації інноваційних технологічних проєктів різного типу з удосконалення життя людини і суспільства.

Технологічний стиль мислення в умовах техногенної цивілізації містить в собі певні універсальні риси, які дозволяють застосовувати техніко-технологічні методи і прийоми в тих сферах діяльності, які є далеко не технічними. Спрямованість технологічного мислення на гуманітарну, соціальну, мистецьку та іншу сфери може приводити до евристичних винаходів, оригінальних рішень нових завдань. Класифікація стилів мислення здійснюється залежно від сфери функціонування суб'єкта пізнання або діяльності, від сили і тривалості дії, від типу волевиявлення, від мотивації діяльності, спрямованості інтересів суб'єкта. В наданій класифікації технологічний стиль мислення займає належне місце поряд з економічним, політичним, правовим та іншими стилями. Проте всі види і стилі мислення не вичерпують можливостей і різноманітності технологічної діяльності, а кількість їх комбінацій майже нескінченна.

Технологічне мислення як результат раціоналістичної методології пізнання критикує і протистоїть ірраціональним способам відношення до світу і практичної діяльності. Теоретичні, логічно обґрунтовані висновки, які не відповідають запитам життя, коректуються соціальним, технічним розвитком і власне технологічним мисленням. Критеріям практичності, прагматизму, раціональному вибору у технологічному мисленні належить визначальна роль. В цьому контексті техніка і технологія є визначальними чинниками не лише новітніх форм соціально-економічної організації суспільства, а й чинником вибору цілей соціально-культурного і політичного розвитку суспільства.

Трансформація технологічного мислення сьогодні пов'язана з розвитком інформаційно-цифрових технологій, в контексті яких формується новий етап наукового мислення – «інформаційного». Воно є результатом електронно-цифрових технологій, в контексті яких виробничі, освітні, культурні, економічні та інші системи ґрунтуються на масовому використанні інформаційно-комп'ютерних засобів, що засвідчують реальність інформаційно-мережевого суспільства. Особливістю інформаційного мислення як сегменту і складової технологічного мислення є актуалізація проблеми відношення між реальним і уявним, між мисленням і числом. Відповідно змінюються форми інтелектуальної творчості, пізнання і мислення, які домінують вже не лише «всередині нас», але блискавично розповсюджуються «навколо нас» і «між нами».

В підрозділі 5.3. «Творче мислення як основа вирішення проблеми наукової освіти» досліджується проблема ефективного засвоєння наукових знань. Кожне знання вимагає осмислення, що можливе через систему освіти і навчання.

Термін «навчання», або «освіта», підкреслюється в дисертації, означає насамперед демонструвати зразок і встановлювати правила, як діяти і думати відповідно до них, а також формувати вже наявні, готові зразки. Людство має потребу в осмисленому знанні, яке дає обґрунтовані відповіді на запити буття. А осмислене знання завжди є науковим. Його може надавати науково спрямована освіта. Наука як процес одержання знань потребує організованої освітньої системи, побудованої на принципах обґрунтованої методології навчання. Метод наукової освіти характеризується складним зв'язком між формою і змістом, обумовленим його практичною специфікою. Роль методів наукового пізнання полягає не лише в швидкому одержанні знань, а й у створенні можливості для їх професійної передачі тим, хто їх потребує.

Наука в XXI столітті дедалі більше орієнтується на «потрібні» знання, які можна використати для вдосконалення технологій. Знання мають передаватися від тих, хто знає і розуміє явища навколишнього світу, до тих, хто може включитися в його перетворення. Одночасно повинні існувати інститути для їх передачі. В них формуються механізми відбору потрібних або менш потрібних знань. Знання тоді стане корисним, якщо в його підготовці та викладанні будуть задіяні не лише природничі («точні»), а й гуманітарні науки. Активність і рефлексивність процесу одержання знань створює зовнішні «інструментальні» можливості особистості. Ця обставина робить можливим створення відповідних проєктів навчального процесу, орієнтованого на формування свідомого, мислячого індивіда, когерентного наявній інформаційно-технологічній реальності життя.

Основне завдання науково зорієнтованої освіти визначається як дослідження, але для оволодіння його складністю потрібно мати адекватне йому мислення. Базоване на дослідженні навчання є вимогливим і стосовно майстерності вчителів, і затраченого часу учнів. Головною метою наукової освіти має стати спроможність кожного індивіда до прийняття поінформованих рішень та відповідних дій, які визначатимуть їх життя і добробут. Вивчення науки може сприяти розвитку навчальних навичок, тобто вміння вчитися. Наукова освіта насамперед повинна бути спрямована на вивчення ролі наукових ідей у розвитку

суспільства і творчих здібностей людини. Навчальний досвід відображає «бачення» наукового знання та наукової допитливості, які відповідають сучасному науковому та педагогічному мисленню. Для досягнення цілей наукової освіти шкільні програми мають заохочувати співпрацю між вчителями і спільнотою, включаючи залучення науковців. Упровадження глобальної програми наукової освіти, її смислове навантаження і напрями розвитку обумовлені творчими можливостями мислення. Удосконалення наукової освіти є пріоритетною метою для вирішення соціальних та особистих завдань в подальшому поступі нашої цивілізації.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертаційного дослідження узагальнено результати роботи щодо виявлення сутності, особливостей прояву та функціонування творчого мислення в суспільстві, культурі, освіті. Теоретичні та практичні рекомендації конкретизовані в наведених нижче положеннях.

1. У результаті проведеного дослідження здійснено розгляд творчого мислення як інтелектуального ресурсу в пізнанні динамічних, нерівноважних процесів суспільного розвитку. Комплексний аналіз конкуренції типів і способів мислення в межах філософської системи духовного виробництва показав їх вплив на процеси трансформації культури, знання, цінностей, що зумовило виникнення нової соціальної реальності, нових практик життя та нових смислів діяльності. Їх розуміння сприяє формуванню та розвитку інноваційної культури мислення, активізуючи соціально-філософський аналіз його феномену.

2. Унаслідок соціально-філософського аналізу мислення показано, що в контексті суб'єктивних процесів еволюційної епістемології воно у своїх логіко-гносеологічних, креативних, когнітивних функціях проектується на пізнавальний процес, зумовлюючи подальший розвиток інтелектуальної традиції. Визначено, що в створеному мисленням особистісному світі індивіда здійснюється процес пізнання та вироблення соціально-культурної, економічної, політичної, інформаційної реальності. Доведено, що сьогодні потенціал наукового творчого мислення, його антропо-гуманістичні інтенції, філософсько-освітню спрямованість, загальнометодологічну і персонологічну визначеність та інтенсифікацію коректують інформаційно-комп'ютерні технології.

3. Системний аналіз сучасної соціокультурної реальності виявив зміну традиційної системи цінностей, що зумовило завдання щодо визначення смислу життя людини. Показано, що смисл є одиницею мисленнєвої діяльності, яка перетворює його в необхідний елемент практичного життя індивіда. Евристичний потенціал методологічних і мисленнєвих рефлексій є ресурсом для формування смислів, на основі яких людина вибудовує власне життя відповідно до системи певних цінностей. У більш широкому філософському контексті смисл постає результатом пізнання, комунікації та мислення.

4. Ускладнення та суперечливість розвитку сучасної цивілізації актуалізували включення в дослідження когнітивної діалогіки, спрямованої на успішне розв'язання глобальних і локальних проблем суспільства та людини.

Доведено, що орієнтація когнітивного підходу та когнітології загалом на вивчення проблеми мислення відкрила можливості для його нового розуміння в контексті співмірності пізнання з процесами життя і визначенням його смислів. На противагу традиційній гносеології, когнітологія радикально розширила масштаби діяльності мислення в інтелектуальних, пізнавальних, комунікативних ситуаціях соціокультурної реальності.

5. Вивчення когнітології унеобхіднило аналіз категорій «інформація», «інформаційні ресурси», «знання». Їх моделювання та розвиток надає можливості для формалізації методів роботи з процесами мислення в освітній діяльності. Сучасний аспект когнітології, доводить автор, орієнтований на інтелект, що відкриває нові перспективи щодо реалізації творчого потенціалу мислення. Важливе значення в цьому контексті має включення автором у когнітологію концепції «автопоезису», в якій ментальна, раціонально-мисленнєва діяльність здійснює організуючу роль з функціонування живих систем на всіх рівнях буття. «Автопоезис», зазначається в роботі, має далекосяжні наслідки для розвитку теорії мислення в контексті «штучного інтелекту». На основі досягнень когнітології мислення людини переходить від статичної до активної динаміки.

6. Здійснений соціально-філософський аналіз креативних можливостей мислення визначив його взаємозв'язок із концептом соціального конструктивізму, у контексті якого теорія, проєкт, модель є продуктом певної парадигми мисленнєвої діяльності. Доведено, що сучасні моделі соціального конструктивізму ставлять завдання формування незалежного, творчо мислячого суб'єкта, який контролює себе і власне життя. Показано, що раціональна діяльність індивіда детермінована визнанням соціальних норм, які спрямовують процеси його діяльності та мислення. У вимірах соціального конструктивізму автономія людини ототожнюється з її можливістю свободи вибору.

7. У процесі дослідження виявлено, що кожна культура формує власні типи комунікації й типи особистості, які передбачають певні форми мислення (художнє, творче, метафізичне, проєктне, релігійне тощо). У такому контексті мислення як «енергія» діяльності переформовує зв'язки між його елементами, виробляє нове знання. Визначено, що, як адаптивний «механізм» мислення, спосіб його існування і взаємодії з навколишнім середовищем, знання співпадає з мисленням, як «енергія» і «маса» у фізиці. «Енергія» творчого мислення стверджує критерії продуктивної діяльності особистості в пізнанні реальності, визначеної поставленими цілями.

8. З'ясовано креативні можливості постмодерністського мислення, орієнтація якого на суб'єктивність, індивідуалізм, деструкцію ідентичностей, «розмивання» системи «віджилих» цінностей, критику «об'єктивності» формує поняття плюралізму, відмову від універсального, цілісного. Показано, що головним засобом реалізації принципів творчого мислення в постмодернізмі постає метод деконструкції як особливий спосіб інтелектуальної діяльності та специфічної методологічної рефлексії. Його смисл полягає у виявленні внутрішньої суперечності філософського, наукового та літературного тексту, віднайденні в ньому прихованих і непомітних для автора «залишкових» смислів.

Визначено, що істинне мислення в постмодернізмі – це кожного разу нове мислення.

9. У результаті всебічного вивчення універсальних закономірностей і алгоритмів еволюції та коеволюції складних (нелінійних) систем виокремлено синергетику, категоріальний апарат якої засвідчує появу нового способу мислення і зміну методологічної рефлексії. Важливими категоріальними характеристиками синергетичного мислення постають «відкритість», «нелінійність», «атрактор», «флуктуація», «біфуркація» і «фрактал». Доведено, що модус синергетичного мислення можна розглядати як позитивну евристику та метод експериментування з реальністю, який відкриває перспективи для творчості. Показано, що сутність синергетичного мислення зумовлена визнанням креативної ролі хаосу, самоорганізації та принципів побудови цілого з частин.

10. На підставі соціально-філософського аналізу показано взаємозв'язок діяльності мислення з рефлексією як способу високого рівня інтелектуальної діяльності. Мислення є процесом рефлексії, яка сприяє досягненню «життєвого світу» людини, її культури та історії. Визначено, що рефлексія є складним когнітивним, психологічним, інтелектуальним процесом, завдяки якому відбувається входження суб'єкта в проблемно-творчу ситуацію, сприяючи за певних умов розвитку його креативного, продуктивного потенціалу. У реаліях техногенної цивілізації виокремлюється «інформаційна рефлексія» як тип нового розуміння всіх сфер соціальної реальності.

11. Дослідження виявило, що універсальне значення і роль науки засновані на методологічно конкретизованому способі мислення як критерії її доцільності. Кожна історична епоха демонструє свій спосіб і характер мислення: космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, економцентризм, наукоцентризм тощо. Показано, що розвиток науки зумовлює техніко-технологічний прогрес, на основі якого формується технологічне мислення. Повсюдне використання інформаційно-комп'ютерних технологій виокремлює мислення і почуття, які домінують всередині нас, навколо і поміж нами. У результаті виникає новий інтелектуально-культурний простір, у якому головним способом пізнання та спілкування виступає інформаційно-цифрове мислення.

12. Для осмислення та розуміння результатів наукового пізнання доводиться необхідність створення системи освіти, зорієнтованої на науку. Метод наукової освіти характеризується складним зв'язком між формою і змістом, специфікою знанневих, ментальних та інструментальних патернів індивіда, утворюючи завдяки цьому нові смисли пізнавальної активності, пов'язуючи знання і досвід. Визначено, що завдання наукової освіти полягає в отриманні «корисного» знання в поєднанні як «точних», природничих, так і гуманітарних наук. У міру ускладнення наукового пізнання актуалізується завдання розробляти нові способи одержання сучасних наукових знань і методів його осмислення.

13. З'ясовано, що оволодіння правилами та нормами мисленнєвої діяльності є умовою реалізації особистості в ситуації динаміки процесів глобального світу і в процесах навчально-пізнавальної діяльності. Визначено, що найповніша реалізація завдання залучення індивіда до продуктивної соціально-культурної, пізнавальної діяльності здійснюється в освіті, що перетворює його на мислячу

особистість. Доведено, що необхідною умовою для результативного формування здатності до мисленнєвої діяльності є відповідні педагогічні, наукові, культурні засоби та творчі практики, які породжують нові способи освоєння дійсності.

14. Доведено, що для розв'язання актуальних проблем соціального, культурного, економічного життя в Україні необхідно задіяти інтелектуальний потенціал мислення як способу пізнання та перетворення реальності. Дослідження показало, що творення сучасної української культури, пошук нових наукових ідей, вирішення соціальних проблем будуть мати позитивний результат за умови повсюдного використання потенцій творчого мислення. Аналіз соціокультурних практик в Україні виявив, що для їх продуктивного розвитку потрібно активізувати діяльність наукової освіти, головна мета якої полягає в одержанні кожним індивідом тієї системи знань, що відкриває можливості для прийняття рішень і дій, які визначатимуть їх життя і добробут.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Гальченко М. С. Творче мислення: діяльність, наука, людина: монографія / М. С. Гальченко. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. – 366 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Гальченко М. С. Феномен мислення в системі когнітивного аналізу / М. С. Гальченко, В. В. Ільїн // Критичне мислення: освіта, творчість, цінності: колективна монографія. – Київ : ІОД НАПН України, 2017. – С. 19–52.

3. Вернадський В. І. – фундатор наукової освіти: колективна монографія / С. О. Довгий, В. В. Лісничий, М. С. Гальченко. – Київ : Юстон, 2018. – С. 141–145.

Статті у наукових фахових виданнях України:

4. Гальченко М. С. Мислення як ресурс творення соціокультурної реальності / М. С. Гальченко // Нова парадигма : [журнал наукових праць]. – 2017. – Вип. 132. – С. 25–33.

5. Гальченко М. С. Продуктивна енергія мислення в творенні пізнання і діяльності / М. С. Гальченко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2017. – Вип. 3–4 (161–162). – С. 120–130.

6. Гальченко М. С. Інноваційна освіта в методології сучасних постнекласичних практик / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – Вип. 128 (1). – С. 294–298.

7. Гальченко М. С. Трансформація соціокультурних цінностей і знання в просторі глобалізації / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – Вип. 129 (2). – С. 146–150.

8. Гальченко М. С. Інверсії «розумного мислення» в контексті «критичного раціоналізму» / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 130 (3). – С. 252–255.

9. Гальченко М. С. Методологічна природа мислення в еволюції пізнавальних дискурсів / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 131 (4). – С. 251–255.
10. Гальченко М. С. Соціальний конструктивізм в стратегіях діяльності мислення і освіти / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 132 (5). – С. 280–283.
11. Гальченко М. С. Продуктивне мислення як умова реалізації сучасного навчального процесу / М. С. Гальченко // Вісник Національного авіаційного університету : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 1 (27). – С. 46–50. – (Серія: «Філософія. Культурологія»).
12. Гальченко М. С. Когнітивістика як фактор розвитку інтелекту та діяльності мислення / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 133 (6). – С. 104–108.
13. Гальченко М. С. Інтелект і мислення в концептах сучасної епістемології / М. С. Гальченко // Освітній дискурс : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 5: гуманітарні науки. – С. 7–16.
14. Гальченко М. С. Інноваційний зміст постмодерністського мислення: зміст і структура / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 134 (7). – С. 268–272.
15. Гальченко М. С. Контури постмодерністського мислення: від об'єктивного до «потенціалу суб'єктивності» / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 135 (8). – С. 195–199.
16. Гальченко М. С. Сутність і культурні кореляти мислення: теоретичний аспект / М. С. Гальченко // Гуманітарний вісник запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2018. – С. 114–123.
17. Гальченко М. С. Мислення і пізнання в структурі когнітивного процесу: методологічний аналіз / М. С. Гальченко // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2016. – Вип. 2 (37). – С. 21–25.
18. Гальченко М. С. Культура мислення як фактор зміни соціокультурної реальності / М. С. Гальченко // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2018. – Вип. 1 (40). – С. 33–39.
19. Гальченко М. С. Ідея свободи в освіті: мислення, навчання, ціннісний вибір / М. С. Гальченко // Освітологія. Польсько-український щорічник. – 2018. – № 7. – С. 8–14.
20. Гальченко М. С. Філософія в школі: «pro» і «contra» / М. С. Гальченко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал. – 2018. – Вип. 40. – С. 135–146.
21. Гальченко М. С. Інтелектуальний виклик постмодернізму: від деконструкції до «нового мислення» / М. С. Гальченко // Нова парадигма: [журнал наукових праць]. – 2019. – Вип. 134. – С. 76–85.
22. Гальченко М. С. Самоорганізація vs творчість: принципи осмислення / М. С. Гальченко // Освітній дискурс : збірник наукових праць. – 2019. – Вип. 10 (1–2): гуманітарні науки. – С. 7–17.

23. Гальченко М. С. Генеза наукового мислення в історії епістемології: стиль і метод / М. С. Гальченко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 139 (12). – С. 98–103.

24. Гальченко М. С. Особливості мислення і пізнання в реальності інформаційного простору / М. С. Гальченко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал. – 2019. – Вип. 42. – С. 152–155.

25. Гальченко М. С. Модус інформаційного мислення в континуумі техногенної цивілізації / М. С. Гальченко // Освітній дискурс : збірник наукових праць. – 2019. – Вип. 16 (9): гуманітарні науки. – С. 96–107.

Статті у наукових періодичних виданнях інших країн:

26. Halchenko M. Self-organization and creativity: modes of synergistic reasoning in cognitive and educational activity / M. Halchenko // Economics&Education. – 2019. – Vol. 4 (1). – P. 72–76.

27. Halchenko M. Concept of science education: philosophical and methodological analysis / M. Halchenko // Scientific Journal Virtus. – Canada : Center of Modern Pedagogy “Learning without borders”. 2019. – Issue 35. – P. 16–19.

28. Halchenko M. Thinking in the continuum of technogenic civilization: pro and contra / M. Halchenko // Scientific Journal Virtus. – Canada : Center of Modern Pedagogy “Learning without borders”. 2019. – Issue 36. – P. 12–14.

Посібник у співавторстві:

29. Інтерактивна психолого-педагогічна підтримка соціалізації обдарованих старшокласників : методичний посібник / М. С. Гальченко, К. А. Андросович, Л. І. Ткаченко, О. А. Ковальова, Л. М. Найдьонова. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. – 136 с.

Статті в інших виданнях:

30. Гальченко М. С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст / М. С. Гальченко, Ю. В. Гоцуляк // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2016. – № 4 (47). – С. 5–11.

31. Гальченко М. С. Підтримка та розвиток обдарованих дітей у США / М. С. Гальченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2017. – № 6 (61). – С. 57–62.

32. Гальченко М. С. Адаптація навчального змісту для обдарованих дітей у США / М. С. Гальченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2017. – № 7–8 (62–63). – С. 82–86.

33. Гальченко М. С. Загальношкільна модель збагачення / М. С. Гальченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2017. – № 12. – С. 27–32.

34. Гальченко М. С. Принципи наукової освіти / М. С. Гальченко // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – 2018. – Вип. 1 (18). – С. 32–39.

35. Гальченко М. С. Від інтелекту людини до штучного інтелекту: чи може цифрова економіка замінити реальне життя? / М. С. Гальченко // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : збірник наукових праць. – 2018. – С. 226–232.

Наукові праці апробаційного характеру:

36. Гальченко М. С. Спільні зусилля у «науковій освіті» європейських академій наук та індустрії / М. С. Гальченко // Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2015 році: матеріали конференції (Київ, 28 берез. 2016 р.). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2016. – С. 71–80.

37. Гальченко М. С. Принципи наукової освіти / М. С. Гальченко // Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2016 році: матеріали конференції (Київ, 28 берез. 2017 р.). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. – С. 315–323.

38. Гальченко М. С. Смыслові виміри технологічного мислення в структурі НТР / М. С. Гальченко // Штучний інтелект contra людський мозок: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 жовт. 2018 р.). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. – С. 23–29.

39. Гальченко М. С. Синергетичне мислення в науковому пізнанні і освітній діяльності / М. С. Гальченко // Звітна наукова конференція за результатами роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2018 році: матеріали конференції (Київ, 27 берез. 2019 р.). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. – С. 5–11.

40. Гальченко М. С. Наукова освіта як основа формування обдарованості в умовах інформаційного світу / М. С. Гальченко // Геніальність і обдарованість: перспективи творчості в ситуації інформаційного світу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 жовт. 2019 р.) – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. – С. 22–26.

АНОТАЦІЯ

Гальченко М. С. Потенціал творчого мислення у викликах глобального світу (соціально-філософський аналіз). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2020.

Аналіз динамічних, нерівноважних процесів розвитку сучасної цивілізації актуалізує проблему мислення, інтелектуальної енергії всіх сфер діяльності людини. На підставі цього досліджується культура творчого мислення, яка сприяє розумінню нової соціальної реальності, створеної інформаційно-комп'ютерними технологіями. З'ясування теоретичного змісту феномену мислення здійснюється з урахуванням соціально-філософських, епістемологічних, психологічних, когнітивних парадигм та їх креативного характеру. Мислення реалізує свою творчу сутність у формуванні та розвитку філософії культури, науки, освіти, духовно-практичної сфери загалом.

Проведене дослідження показало зорієнтованість творчих потенцій мислення на діяльність соціального конструктивізму. У його контексті теорія, проект, спосіб пізнання, навчальний процес, автономія особистості є продуктом певної парадигми мислення. Порівняльний аналіз генези інтелектуальної діяльності засвідчив формування нових типів комунікації, які передбачають відповідні форми мислення – філософське, продуктивне, творче, проектне, релігійне, наукове, синергетичне, технологічне тощо. У такому контексті мислення постає раціонально-когнітивним інструментом з виробництва ідей, цінностей, мети і смислу життєдіяльності людини.

Виявлення активної ролі мислення показує його безпосередній взаємозв'язок із пізнанням, освітою та процесом навчання. Їх продуктивний розвиток у сучасну епоху виокремлює парадигму наукового мислення. У роботі зазначено, що на основі його функціонування унеобхіднюється завдання щодо формування наукової освіти.

Ключові слова: мислення, творче мислення, культура творчого мислення, когнітологія, наукова освіта, інтелект, потенціал творчого мислення.

ANNOTATION

Halchenko M. S. The Potential of Creative Thinking in the Challenges of the Global World (socio-philosophical analysis). – On the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky». – Odessa, 2020.

The analysis of contradictions and ambiguities of modernity actualizes the activity of thinking as an intellectual resource in the cognition of the dynamic, non-equilibrium processes of civilization development. The creative essence of the culture of innovative thinking contributes to the understanding of the new social reality created by information technology. Their activities conditioned the emergence of new practices of life, new meanings of activity, modern lifestyle. In their unity, they laid the foundations of a new anthropology, which led to a change in the usual system of values. In such a situation, the need to determine the meaning of life and human activity is growing, which is possible by means of activization of thinking process. At the same time, its complication takes place, which contributes to the development of a cognitive dialogics aimed at the successful resolution of local and fundamental problems of cognition. The interdisciplinary direction, which unites new directions of science that studies the issues of thinking, presents the theory of cognitive science, the tangent to which cognitive psychology appears.

Creative abilities of thinking determine its orientation to social constructivism. On its basis, reality appears as a social construction, open to a radical reconstruction of society and an autonomous human activity. In the context of social constructivism, a theory, a project, a model is a product of a particular paradigm of thinking. This definition became the result of an analysis of the strategies of the genesis of the history of cognition, which demonstrates three main areas of thinking: logical, philosophical, and psychological. In their context, thinking is the key to solving the problems and

challenges that the humanity and the individual face. In this situation, the creative function of thinking is the reality cognition, determined by specific goals. Mastering the rules and norms of thinking activity is a condition for the realization of personality in a situation of dynamics of processes of the global informational world, which are increasingly complicating.

An important factor in the formation of personality, as the author puts it, is figurative and symbolic thinking, which appears as one of the types of rational-scientific presentation of the world. Figurative-symbolic thinking fills with additional content the quality of learning, facilitates the prospects of socio-cultural and educational progress. In recent decades, the intellectual paradigm of postmodern discourse has become popular, on the basis of which the corresponding thinking is formed. In the context of the general scientific approach, postmodern thinking as an expression of the post-era is guided by subjectivity, individualism, identity destruction, "erosion" of the system of values, criticism of objectivity. The main means of implementing the energy of thinking in postmodernism is the method of deconstruction. Along with the paradigm of postmodernism in contemporary philosophical and methodological literature, synergetic thinking is singled out, which is associated with the search for universal regularities and algorithms of evolution and coevolution of complex (nonlinear) systems.

The thesis study of the activity of thinking shows its relationship with the reflection, which in philosophy is inseparable from the subject-object relations. In the classical philosophy thinking is understood as a high level of reflexive activity. Thinking in phenomenology is a process of reflection that promotes comprehension of culture, history human life world. Similarly to the previous epochs, reflexive thinking is directly related to scientific cognition, education and training today.

In the genesis of society, the differentiation and specialization of human activity, as it is indicated in the study, stimulated the growth of scientific knowledge, which is being studied and transmitted by means of the system of educational institutions. Each historical epoch demonstrates its way and the nature of scientific thinking: cosmocentrism, theocentrism, anthropocentrism, economocentrism, and present day infocentrism. The development of science conceptualizes the technological progress, on the basis of which technological and informational thinking is formed. In order to understand and recognize the results of their activities and influence, an appropriately oriented system of scientific education is required. The method of scientific education is characterized by a complex relationship between form and content, the specificity of the knowledge and instrumental patterns of the individual, the inclusion of the mental contents of the individual, thus creating new meanings of cognitive activity, linking knowledge and experience. Scientific thinking becomes more complicated, taking into consideration strengthening of digital reality, due to its gradual development. It leads to the necessity to develop the principles and modes of scientific education for obtaining new knowledge and research methods to master the modern world and solve its problems.

Key words: thinking, creative thinking, creative thinking culture, cognitive science, scientific education, intellect, creative thinking potential.

ГАЛЬЧЕНКО Максим Сергійович

**ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ
У ВИКЛИКАХ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ
(соціально-філософський аналіз)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Віддруковано з оригінал-макету.

Підписано до друку 10 січня 2020 р., протокол № 2.

Формат 60x84 1/16. Папір офс. 80 г/м².

Гарн. «Times». Друк цифровий. Ум.-друк. арк. 1,9.

Наклад 120 примірників. Зам. № 0301

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України

вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053

тел./факс.: (044) 481-27-27

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія

ДК №6081 від 14.03.2018 р.